

ների հետ¹: Բացի այդ, հայտնի է, որ ըստ Խաչենի (եւ շրջակա մի քանի գավառների-Ս.Ս.) ավանդույթի, ծնված որդիներից հատկապես ավագը կոչվում էր պապի անունով²: Այդ ամենի հետեւանքով Խաչենում մեծ տարածում են ստանում այլ գավառների տոհմերին բնորոշ անուններ, եւ ընդհակառակը, շրջակա գավառներում ի հայտ են գալիս Խաչենին բնորոշ անուններ:

Խաղբակյան տոհմի պատմությունը առավել մանրակրկիտ ուսումնասիրության կարիք ունի:

Хоханаберд: Нововыявленные лапидарные надписи о роде Хакбакянов
Слава Саркисян
Резюме

Находясь в ущелье реки Хаченагет, крепость Хоханаберд сыграла значительную роль при нашествии арабов, турок-сельджуков, монголов и других завоевателей.

На территории крепости имеется много историко-культурных памятников с еще не изученными древними надписями. Последние представляют большой интерес для изучения истории рода Хакбакянов.

Khokhanaberdd: newly revealed lapidary inscriptions about
Khakhbakyan family
Slava Sargsyan
Summary

Being in the ravine of the Khachenaget River, the fortress of Khokhanaberdd played a significant role during the invasions of the Arabs, Turk-Seljuks, Mongols and other invaders.

In the territory of the fortress there are a lot of historical and cultural monuments with ancient inscriptions, which have not been studied yet. The latter are of great interest for the study of the family history of Khakhbakyans.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐԿԵՍԻ ՀԱՆՃԱՐԸ*

(Սայաթ-Նովայի ծննդյան 300-ամյակի առթիվ)

Սևրաթ Խանյան

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

¹ Այսպես, Խաչենի Գրիգոր իշխանը ամուսնացել է Համազասպյան Մամբան տիկնոջ հետ, Խաղբակի որդի Ջաջուրը՝ Մամախաթունի, Վասակ Խաղբակյանը՝ Մամայի հետ եւ այլն:

² Բ. Ուլուբաբյան, Խաչենի իշխանությունը, էջ 141:

*Հոդվածը ընդունվել է 07.12.12:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԱրԴՀ հայ գրականության եւ լրագրության ամբիոնը:

ԱրդՀ

Սայաթ-Նովան 300 տարեկան է: Այս տարեթիվը նշվում է ըստ սայաթ-նովագիտության հիմնադիր Գ. Ախվերդյանի: Իսկ ըստ Պ. Սևակի՝ նա 290 տարեկան է: Միևնույն է, եթե աշխարհում մեծարվում է հանճարեղ աշուղ-բանաստեղծը, ընդգծվում նրա 3x100 տարվա դեպի հավերժություն տանող ուղին, ապա մենք ևս միանում ենք նրանց, ովքեր հայ գրքի տպագրության 500-ամյա հոբելյանական միջոցառումների համապատկերի վրա ծածանում են նաև 300 թիվը՝ մեր ազգային հանճարի փայլատակումներից մեկը հանդիսացող մեծ երգչի հոբելյանը:

Սայաթնովագիտությունը 160 տարվա ճանապարհ է անցել: Ստեղծվել են մի քանի տասնյակ ուսումնասիրություններ, մի քանի հարյուրի հասնող գիտական հոդվածներ, տպագրվել են նկարազարդ ալբոմներ, ցուցադրվել են կինոֆիլմեր, լույս են տեսել վեպեր, վիպակներ, չափածո երկեր և այլն, և այլն: Ասել է թե՛ անմահ աշուղ-բանաստեղծը որպես անհատականություն, ձեռք է բերել իրեն ծնող ժողովրդի համաժամանակյա դիմագիծը, ժողովուրդն էլ իր աստվածանվեր որդու հոգու երանգներով ներկայանում է քաղաքակիրթ աշխարհին՝ միանշանակ հաստատելով այն ճշմարտությունը, որ ժողովուրդը ծնում է իր հանճարեղ զավակին, իսկ զավակը վերածնում է իրեն ծնող ժողովրդին:

Համաաշխարհային մշակույթի պատմության մեջ քիչ չեն այն դյուցազունները, ովքեր ճամփա ընկնելով իրենց ազգային օջախներից, քայլում են դեպի համամարդկային հորիզոններ ու միասնաբար հնչեցնում մարդասիրության, խաղաղասիրության, հայրենասիրության, ազատասիրության, մարդու իրավունքների պաշտպանության, անհատի հուզաշխարհի գեղեցկության լուսավոր գաղափարներ: Նման հսկաներից է Սայաթ-Նովան, որը վաղուց միացել է առաջին մեծության աստղերի այն բույլին, որի մեջ են Հոմերոսն ու Նարեկացին, Ֆիրդուսին ու Հյուգոն, Շեքսպիրն ու Գյոթեն, Ռուսթավելին ու Բայրոնը, Պուշկինն ու Թումանյանը, Հեմինգուեյն ու Իսահակյանը, Ուիթմենն ու Չարենցը և էլի շատ գերաստղեր:

Բերելով անմահների այս ոչ լրիվ անունները՝ կարևոր եմ համարում ընդգծել հետևյալ ճշմարտությունը: Աշխարհահռչակ մեծությունների հաղթարշավի մասին խոսք բացելիս երկրորդական պլան են մղվում նրանց կենսագրական մանրագնին տեղեկությունները, որոնցով հետաքրքրվում են միայն գրականության պատմությամբ առանձին զբաղվողներ: Դա բա-

ցատրվում է նրանով, որ մեծությունները լինելով կոնկրետ մի դարաշրջանի ծնունդ, քայլ առ քայլ դառնում են գալիք սերունդների ժամանակակիցը, իրենց խորաթափանց ստեղծագործություններով պատասխանում այն հարցերին, որ հուզում են նորերին՝ համապատասխան նրանց աշխարհընկալման ու կենսահայեցողության երանգների:

Այսպես, դիմենք 300-ամյա Սայաթ-Նովային, թերթենք և ըմբռնենք այն պատկերները, որոնց մեջ դատողն ու տառապողը, ապրողն ու փիլիսոփայողը, սիրողն ու տառապողը, երագողն ու արարողը ես եմ, դու ես, նա է, մենք ենք՝ բոլորս: Իսկ այս զգացմունքներին ու խոհերին արդեն երեք դար է, ինչ պատասխանում է հենց ինքը՝ մեծն Սայաթ-Նովան:

Հայտնի է, որ Սայաթ-Նովան ստեղծագործել է հայերեն, վրացերեն, թուրքերեն և երեք լեզուների պատկերային հյուսվածքների աշխարհում ցուցաբերել է հավասարապես բարձր մակարդակ:

Սակայն այդ նկատելի հավասար մակարդակը վերաբերում է տվյալ լեզուների իմացությանը: Գոյություն ունի պոեզիայի անմիջականության և փիլիսոփայության մի հիմնախնդիր, որ առավել նկատվում է Սայաթ-Նովայի մայրենի լեզվով ստեղծած տաղերում: Ժամանակին քննարկելով այդ հարցը, հռչակավոր սայաթնովագետ Մորուս Հասրաթյանն ընդհանրացրել է. «Վրացերենում և ադրբեջաններում (թուրքերենում-Ս.Խ), Սայաթ Նովան կանգնում է մեր առջև որպես սիրաբան ու հուզաթաթավ, ազնիվ ու անմիջական, իմաստուն ու բարոյախոս մի աշուղ բանաստեղծ, որպես ժամանակի ընթացքում չմոռացվող շատ շնորհալի և մշտապես սիրելի բանաստեղծներից մեկը: Իսկ հայերենում նա անկրկնելի է իր անմիջականությամբ ու պարզությամբ, անօրինակ է իր նրբությամբ ու գունագեղությամբ, բացառիկ է հոգու և մտքի, աչքի և լեզվի ներդաշնակությամբ, մի պարզ, գերող կախարդ, մշտապես բաբախուն ջերմ սիրտ, ժողովրդական մի իսկական հանճար: Հայ գրականության մեջ մարդու և աշխարհի հետ այդ լեզվով և այդպես են խոսել հատկապես Նարեկացին ու Լաստիվերտցին, Աբովյանն ու Ալիշանը, Թումանյանն ու Իսահակյանը, Դուրյանն ու Տերյանը, վերջապես այդպես է մրմնջացել դարերով տառապած հայ ժողովուրդը հայ կնոջ և հայ պանդուխտի շուրթերով¹»:

Տվյալ դեպքում օրինակները կբերեն հայերեն նրա խաղերից, և ընթերցողը կհամզովի, որ մարգարե-երգիչն արտահայտել է բոլոր ժամանակ-

¹ Սայաթ-Նովա, խաղերի ժողովածու, Մ. Հասրաթյանի խմբագրությամբ, Երևան, 1963, էջ XIX:

ների մարդկային գործունեության բազմաշերտ ու խորքային կենսափիլիսոփայությունը:

Շաբաթներ առաջ գրական մի հավաքի ժամանակ ընկերներով տրտնջում էինք այն երևույթից, որ նոսրացել է գեղարվեստական գրականություն ընթերցողների թիվը, միաժամանակ նշում Ավ. Իսահակյանի խոսքը. «Ես ձեզ ասում եմ՝ կգա ոգու սով»: Ջրուցակիցներից մեկը, ի հաստատումն այդ կանխագագուծի, արտասանեց Սայաթ-Նովայի հետևյալ տողերը «Քամանչա» հանրահայտ տաղից.

*Ամեն սագի մեջըն գոված դուրս թամամ տա՛սն իս, քամանչա՛,
Նաքազ մարթն քիզ չի տեսնի, դուրս նըրա պա՛սն իս, քամանչա՛,
Ղա՛ստ արա՛՝ է՛լ լավ օրերու է՛դիվըն հասնիս, քամանչա՛,
Քիզ ինձնից ո՞վ կանա խըլի, աշուղի բա՛սն իս, քամանչա՛:
Մեր ընկերներից մեկն էլ ավելացրեց.*

Օջով դիմեթըտ չի գիդի - լալ ու ալմասն ի՛ս, քամանչա՛:

Ջրույցը շարունակվեց: Եվ ընդգծվեց, որ ամեն դեպքում Սայաթ-Նովան չի դավաճանել ինքն իրեն, արարել է Աստծո ընծայածի իր անմրցակից տաղանդի ուժով, արդարացրել «խալխի նոքար» լինելու իր պարտականությունը.

*Շատ տըխուր սիրտ կու խնդացնիս, կու կըտրիս հիվընդի դողըն,
Յիսի քաղցր ծայնըտ վիր կոնիս, բաց կուլի հիղըտ խաղողըն.
Խալխին էս իլթիմազն արա՛՝ ասին. «Ապրի քու ածողըն»,
Քանի սաղ է Սայաթ-Նովէն, շա՛տ բան կու տեսնիս, քամանչա՛¹:*

Քամանչան, որ խորհրդանշում է հանճարի արվեստը, իրոք, շատ բան տեսավ ստեղծագործական բարդ ու դժվարին ճանապարհին, ինչպես ինքն է բնութագրել՝ «ճորտի դարում»: Իսկ հաշտվե՞լ է, արդյոք, մեծ արվեստագետը «ճորտի դարի» ճորտության հետ: Իհարկե, ոչ: Հենց այս «ո՛չն» է, որ Սայաթ-Նովային բարձրացրել է իր դարաշրջանից, միացրել երկրագնդի չորս ծալքերում բոլոր այն հումանիստ մեծություններին, ովքեր իրենց խոսքով, երգով, նույնիսկ կյանքով մարտնչել են չարերի ու չարիքի դեմ, երազել մարդու արժանապատվության հարգումն ու պահպանումը: Վճռորոշ կանգնելով արդարության պատվաբեր դիրքերում, նա կտակել է դարերին.

*Աշուղի լիզուն բըլբուլ է, օրհնանք ունե, նալաթ չը կա,
Շահի մոդ խոսկն անց կու կենա, սըպանելու ջալլաթ չը կա.*

¹ Սայաթ-Նովա, Խաղերի ժողովածու, Մ. Հասրաթյանի խմբագրությամբ, Երեւան, 1963, էջ 5-6:

*Հեքիմ ու դատաստան չը կա, մե դըրուստ աղալաթ չը կա,
Մե մարթ չը կար՝ ազատիլ էր, Սայաթ-Նովան դարին մընաց¹:*

Իր դարի գավակը մնալով հանդերձ, Սայաթ-Նովան համոզված էր, որ լույսի և մթան պայքարում լույսի հաղթանակի համար քաջագուններ են պետք, որ կյանքը հերոսամարտի ասպարեզ է, որին պետք է նվիրումով մասնակցեն ժողովրդածին դուրացիները.

Վարթըն ասաց. «Իմ բըլբուլին ալ պուճպուճեն վո՞ւնց կու խափե.

Թե խիլք ունիս, դարիք բըլբուլ, է՛լ քու բաղի ճանփեն չափե»:

Քանի գուզե քընած տիղըն իր թըշնամին կուռըն կապե,

էլի վիրջումըն մեյդանըն Ռոստոմի Ջալուն մընում է՞:

Սայաթ-Նովան ասես կռահել է իր մայր ժողովրդի գալիք գոտեմարտերը և խորհուրդ է տվել՝ երբեք չխաբվել թշնամուց, քանզի գալու է հատուցման պահը՝ ժողովրդի անձնուրաց որդիների մասնակցությամբ: Եվ օրինակ է բերում պարսիկ հնադարյան աշխատավոր ժողովրդի ստեղծած «Շահնամե» էպոսի արդարամիտ հերոսին՝ Ռուստամ Ջալին: Բանաստեղծ-աշուղի մարգարեական խորհրդի իրականացումը հենց մեր ժողովրդի մղած Արցախյան ազգային-ազատագրական գոտեմարտն էր, ուր մեր քաջագունների կյանքի գնով փրկվեց մեր ժողովրդի ազգային արժանապատվությունն ու անկախ, ազատ ապրելու իրավունքը:

Դեռ ավելին: Մի քանի տարի է, ինչ Ադրբեջանի Պուճուր խան Իլիամ Ալիևը իր բարբաջանքներով ոչ միայն սուր է ճոճում Արցախի և Հայաստանի Հանրապետության դեմ, այլև ցինիկորեն հայտարարում է, որ հայերը եկվորներ են, որ Երևանը և հայոց բոլոր քաղաքներն ու բնակավայրերը կառուցված են «ադրբեջանական» հողերի վրա: Սա ոչ միայն ծիծաղելի է, այլև վրդովեցուցիչ, որովհետև խելքը գլխին ոչ մի ադամորդի չի կարող հորինել նման կեղծիք՝ շրջանցելով համաշխարհային պատմագրությունը, որտեղ սևով սպիտակի վրա ոչ միայն գրված է հայ ժողովրդի գոյության և հզոր հարևանների հետ փոխհարաբերությունների մասին, այլև գծագրված են քարտեզները, որտեղ սելջուկ-թուրքերի անունն անգամ չկա:

Սայաթ-Նովան իր տաղերում մեկ անգամ չի անդրադարձել ու խարազանել գալալյին բնավորություն և ախորժակ ունեցող տիրակալներին:

¹ Սայաթ-Նովա, խաղերի ժողովածու, Մ. Հասրաթյանի խմբագրությամբ, Երևան, 1963, էջ 49:

² Նույն տեղում, էջ 69:

Այս առումով ևս մեծ բանաստեղծը դրսևորել է մարգարեական իր կռահումները, որ արդիական հնչողություն ունեն: Այսպես, «Գելն ու չոբանը» տաղում մեծ երգիչը ներկայացնում է նենգամիտ գայլին և նրա հոխորտանքներին համարձակորեն պատասխանող հովվին:

Գելըն ասավ. *«Վուր ամպը գա ծըմակին,
Ակռեքքս կու գրցիմ դոչի դըմակին...
Կեսը կու խիխտիմ, կեսն էլ իմ քամակին
Մե-մեկ, մե-մեկ սարի ծերին շանց կուտամ»:*

Չոբանն ասավ. *«Գիդիս անտեր մա՞լ ունիմ,
Ճըտիտ համա էրկըթե կըրկալ ունիմ.
Թե վուր ճանգըս ընգար, յիս իղբալ ունիմ,
Կոմբլիս տակին կընծկընծալը շանց կուտամ»¹:*

Դժվար չէ նկատել, որ հովվի պատասխանը բոլոր ժամանակների, ինչպես և մերօրյա պայքարում զգուշացնում է նաև Ադրբեջանի կառավարող շրջաններին, որոնք վարում են անհեռանկար ու անհավասարակշիռ քաղաքականություն հարևան ժողովրդի հանդեպ: Սայաթ-Նովայի արիական ծոռները Շուշիի բարձունքներում իրենց իմաստուն աշուղ-բանաստեղծի խորհրդով պատրաստ են անասունների վզի մետաղե կապով (կրկալով) հաջողությամբ (իղբալով) մահակի (կոմբլի) ուժով ստիպելու, որ շան նման կընծկընծան:

Սայաթ-Նովայի պոեզիան կյանքի փիլիսոփայությունն է: Իսկ կյանքը վերացական հասկացողություն չէ: Այն մարդն է իր ներաշխարհի բազմաշերտ երանգներով: Իր սիրային տաղերում Սայաթ-Նովայի նկարագրած գոգալը ներկայացվում է որպես Աստծո ստեղծած բնության գլուխգործոց, ինչպես երգիչն է ընդգծում. «Թարիփըտ դավթար իմ արի, փիլ պիտի, վուր գիրքըն տանե»²:

Այս առումով, բնութագրական հավերժող խոսք է՝ Մեծ Լուռեցու դիտարկումը՝ «Սայաթ-Նովայի երգերի բնավորությունը» հոդվածում, գրված 1913 թվականին: «Սայաթ-Նովան,- գրել է նա,- մի հոյակապ սիրահար է, բռնված ու բռնկված սիրո հրդեհով, նրա լույսի տակ էլ նկատում է աշխարհը ու իրերը, զգում է, որ էրվում, վերջանում է ինքը, բայց մնում է արի ու բարի, անչար ու անաչառ, վեհ ու վսեմ, որպես

¹ Սայաթ-Նովա, *Խաղերի ժողովածու*, Մ. Հասրաթյանի խմբագրությամբ, Երևան, 1963, էջ 76:

² Նույն տեղում, էջ 17:

աշխարհքի ու մարդու մեծ բարեկամը, հաստատուն սիրով և դեպի էն «զալումը», որ իրեն կրակ տվեց ու միշտ մնաց անտարբեր, և դեպի նրանց, որոնք չորս կողմից տաքացան ու հրձվեցին էն կրակով, որի մեջ էրվում էր ինքը և դեպի նրանց, որոնք հազար ու մի տեսակ իրեն վշտացրին կյանքում: Ջայրացավ, բայց երբեք չչարացավ, ցավեց բայց երբեք չանիծեց... նրա սերը նման է ընկերության, ընկերությունը՝ սիրո¹»:

Անդրադառնալով Սայաթ-Նովայի սիրերգությանը՝ կարող ենք կրկին հաստատել, որ նրա անունն իր տեղն է գտել համաշխարհային մեծագույն սիրերգակաների շարքում՝ որպես ինքնատիպ արվեստագետ: Դիմելով արևելյան աշուղական պոեզիայի հարուստ գանձարանին՝ նա ավելի է կատարելագործել նրա ժանրերը և՛ կենսափիլիսոփայական խորքով, և՛ բնապատկերային նրբերանգներով: Այստեղ կարևոր են համարում ընդգծել մեծ երգիչի սիրո առարկայի հիմնախնդիրը, որը դարձել է քննարկման առարկա սայաթնովագիտության մեջ: Ոմանք հաստատում են, որ նրա Սերը եղել է վրաց թագավոր Հերակլ Երկրորդի քույրը՝ Աննան, ոմանք ձգտում են ժխտել այդ ճշմարտությունը: Սակայն Սայաթ-Նովայի սիրերգությունը անձնավորել և Աննայի հանդեպ ունեցած զգացումները ներկայացնել որպես երգչի կենսագրություն, կլինի միակողմանի, երգարվեստի էությունը կաղապարող թեթև ընդհանրացում: Հարցին պետք է մոտենալ արվեստի պայմանականության դիրքերից, արվեստագետի վառ երևակայության սահմաններից, ընդհանրացման ուժով ժամանակների պատմեղները շրջանցելու և սերունդների սրտի խոսքը դառնալու հզորությունից: Նման մոտեցումը սայաթնովագետին կհանգեցնի ճշմարտացի մի եզրակացության, որ Սայաթ-Նովան Աննայի հանդեպ ունեցած աստվածային սիրո մեջ տեսել է մարդուն երջանկացնող նվիրյալ սիրո գաղափարը, սեր, որին, ցավոք, չէր կարող հասնել ինքը՝ վառվող, տառապող, չվայելող մեծ սիրահարը՝ Սայաթ-Նովան: Հենց դրա շնորհիվ է, որ յուրաքանչյուր ոք հավերժախոս աշուղբանաստեղծի երգերում առաջին հերթին ինքն իրեն է տեսնում, իր անունից դիմում սիրեցյալին, երբեք չմտածելով, որ այդ ջերմացնող արտահայտությունները պատկանում են 18-րդ դարի բանաստեղծին: Պոեզիայի հավերժական ուժի մասին են խոսում հանձարեղ գուսանի երգերը:

¹ Հ.Թումանյան Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ.4, Երևան, 1969, էջ 185-187:

Երևի շատերն են լսել սիրեցյալի խոստովանությունը Սայաթ-Նովայի բնութագրումներով. «Չկա քիզի նման... Դուն իս աննման»¹ կամ «Աշխարհիս շըվաք իս անում՝ սալբ ու չինար իս, գովելի»²: Իսկ կարոտից խենթանալու պահին խոստովանել է. «Ծովի պես ուրդան իմ տալիս, գըժվիլ իմ Արագի նըման»³: Քանի՜-քանի անգամ է հնչել այս քառատողը սիրո ցավի մեջ տառապողի շուրթերին և այսօր էլ հաճախակի է հնչեցվում.

*Արի, բըլբուլ, խոսի բարըն:
Օխնըվի քու էկած սարըն,
Քի վարթն էրից, ինձ իմ յարըն,-
Դու մի՛ լաց լի, յիս իմ լալու*⁴:

Իսկ երբ սիրեցյալը ցանկացել է ընդգծել իր սիրած էակի հանդեպ ունեցած անսպառ կարոտի զգացումը, բացականչել է. «Աշխարս աշխարով կըշտացավ, իմ սիրտըս քեզնից սով մընաց»⁵: Կամ՝ «Դուն կըրակ, հաքածըտ կըրակ, վո՞ւր մե կըրակին դիմանամ»⁶:

Վերլուծելով Սայաթ-Նովայի տաղերը, ականավոր հայագետ-բանասեր Մ.Աբեղյանը նկատել է, որ ըստ անմահ երգչի. «Սերը պետք է հաստատ լինի, և մարդ մի հատիկ յար ունենա: Այդպիսի սեր ունենալու համար պետք է երկուսն իրար հավասար լինեն: Այդպիսի յարն անգին է, որից ոչ մի բանով բաժանվել ու հեռանալ չի լինի, ոչ մարգարտով ու ալմաստով, ոչ մահով, ոչ ահով և ոչ շահի հրամանով»⁷:

Սիրո փառաբանումի պատկերավոր արտահայտություններն այնքան շատ են Սայաթ-Նովայի երգերում, որ կարելի է կազմել թևավոր մտքերի մի հանրագիտարան՝ մարդկային երջանկությունն ու ցավի սփոփանքը հավերժացնող սիրո մասին:

Սայաթնովագետները գրեթե միաձայն անմրցակից աշուղին համարում են սիրո մեծ երգիչ: Դա ճշմարիտ է: Սակայն Սայաթ-Նովան ինչքան սիրո երգիչ է, այնքան էլ մեծ մտածող է, որի խոհափիլիսոփայական, խրատական, հումանիստական, ազատասիրական, աշխատասիրության, բարության, համեստության և այլ գաղափարներն արծարծող երգերը եզակի գործեր են համաշխարհային պոեզիայի պատմության մեջ: Ուստի պետք է

¹ Նույն տեղում, էջ 8:

² Նույն տեղում, էջ 17:

³ Նույն տեղում, էջ 18:

⁴ Հ.Թումանյան *Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ.4, Երևան, 1969, էջ 19:*

⁵ Նույն տեղում, էջ 37:

⁶ Նույն տեղում, էջ 51:

⁷ Փ.Պ.ՕՍԿ, «Ռ՝Ռ, Ռ՝Ռ, Ռ՝Ռ, 1970, չջ 540:

նկատի առնել այն երևույթը, որ նրա խոհափիլիսոփայական խորհուրդներն արտահայտված են ոչ միայն կոնկրետ թեմատիկ գործերում, այլև սիրո մոտիվներում: Ասել է թե՛ Սայաթ-Նովան բացահայտել է երևույթի փիլիսոփայությունը: Այս առումով Աննային նվիրած գործերը դարձել են ոչ թե Աննաերգություն, այլ սիրերգություն, այսինքն՝ մարդերգություն: Դիմենք նրա գանձերին: Տեսեք, թե մարդասիրական, ընկերասիրական անձնուրացության ինչպիսի առինքնող տողեր են ծիածանված սիրային մի երգի մեջ.

Դարդ մի անի, ջան ու ջիգար, միթկըտ դիվաց չը տեսնե.

Աչկ խավրի, անգաճ խուլանա՝ էրեսըտ թաց չը տեսնե:

Վունց արեգագն շուղկը տա, վունց լուսինը լուս անե.

Ավալ քու տեսնողըն միռնի՝ քիզ գլխիբաց չը տեսնե¹:

Սայաթ-Նովայի սերը մաքրագործող, թևավորող, խրատող, ազնվացնող աստվածային զգացում-խորհուրդ է: Եսասիրության, եսապաշտության նշույլ անգամ չկա նրա սիրերգության մեջ: Ընդհակառակը, նրա քնարական հերոսը դառնում է մարդուն ճիշտ ճանապարհի բերող ինքնօրինակ.

Գուզիմ՝ ումբըրս հենց անց կացնիմ՝ օրըս մունաթ չը քաշե.

Թեզուզ հազար դարդ ունենամ՝ դարըս մունաթ չը քաշե.

Դաստ անիմ, բարու հանդիբիմ՝ չարըս մունաթ չը քաշե.

Գըլուխըս չարեն ռադ անիմ՝ սարըս մունաթ չը քաշե.

Էրեսըս հայալու պահիմ՝ արըս մունաթ չը քաշե²:

Դրանով հանդերձ, Սայաթ-Նովան մատնացույց է անում խրատողի իր նվաճած գանձերը, որոնցով իսկ, մի կողմից ընդգծում է հպարտանալու իր ազնիվ իրավունքը, մյուս կողմից՝ իր խրատը քարոզ չդարձնելու միտումը, որովհետև նա սովորական երգիչ չէր, այլ հայտնություն՝ օծված ու օրհնված Աստծու աջով: Ահա այդ օրհնական ինքնահաստատումը.

Մե բիռըս փռանգի ատլաս է, տալիս է շողք ու շափաղաթ.

Մե բիռըն զար-դալամքարի, տիղ ունի վունցոր մաքաղաթ.

Մե բիռըս Չինումաչինին կու առնե թամամ՝ փարաղաթ.

Մե բիռըն ենգիդունյա է, մե բիռն՝ փաչայի խալաթ,-

Վունց ձևիլ գուզե, վունց կըտրիլ՝ կարըս մունաթ չը քաշե³:

¹ Մ.Աբեղյան, Երկեր, հ.Դ., Երեւան, 1970, էջ 16:

² Նույն տեղում, էջ 27:

³ Նույն տեղում:

Այսպես, մեծ աշուղ-բանաստեղծի սիրային երգերը համեմված են մարդուն մարդ պահող, քրտնաթոր վաստակով պատվի արժանացնող, կյանքը հրաշալի գործերով գեղեցկացնող սրբազան խոհերով ու խորհուրդներով: Եթե կարող են լինել գրքասերներ, որոնք նշեն, թե իբր Սայաթ-Նովան հայրենիքին նվիրած երգեր չունի, չարաչար սխալված կլինեն: Հայրենիքի հանդեպ ունեցած սիրո, նրա գրկում ապրելու և նրանում հող դառնալու աստվածահաճո խնդրանք ու ցանկություն է Հերակլ թագավորին ուղղած տաղի վերջին ընդհանրացումը. «Սայաթ-Նովու գերեզմանըն Հինդ, Հաբաշ, Արաբ մի՛ անի»: Կամ՝ «Մեռնելուս համա չիմ հոքում, ցիղի համա իմ լալի»¹: Սայաթ-Նովան հայրենասիրությունը տեսել է առաջին հերթին մեծատառով սկսվող մարդու լինելության մեջ: Այս դիտարկումի հետքերով բավական է բերել միայն նրա երգերից մեկի կիզակետային տողերը, որոնք քրիստոնեական բարոյահոգեբանական դաստիարակության պոետական խտացումներ են.

...Հայա սիրե, աղաբ սիրե, ար սիրե...

...Աստված սիրե, հոքի սիրե, յար սիրե...

...Գիր սիրե, դալամ սիրե, դավթար սիրե...

...Խրատ սիրե, սաբըր սիրե, շար սիրե...

...Աղկատ սիրե, դոնաղ սիրե, տար սիրե...

...Վանք սիրե, անապատ սիրե, քար սիրե...²

Սայաթ-Նովայի պոեզիան մի ամբողջ դարաշրջանի՝ 18-րդ դարի գեղարվեստական ամենաբարձր ու հավաստի վավերագրությունն է, որտեղ ինչպես կախարդական հայելում, արտացոլված են ճորտատիրական կացութաձևի արատներն ու դրանց արտահայտությունը մարդկային փոխհարաբերություններում.

Վուրտիղ հարսնիք, վուր տիղըն սուք, վուր տիղ տոյբաթ խաղ է ըլում,

Վուր տիղ ժամ, վուր տիղ պատարաք, վուր տիղ սիրով տաղ է ըլում,

Թե վուր հոքուտ կամքն իս անում, մարմինտ բեղամաղ է ըլում՝

Վո՛ւր մե դարդին կու դիմանաս, դուն ջըրատար Սայաթ-Նովա՞:

Ժողովրդի ցավն ու սուգը իրենը համարեց ժողովրդի ազնիվ, հանճարեղ զավակը՝ իր կրակված սրտի զեղումները հանդիսացող երգաշարին ավելացնելով.

¹ Նոյն տեղում, էջ 52:

² Մ.Աբեղյան, Երկեր, հ. 7., Երեւան, 1970, էջ 28:

³ Նոյն տեղում, էջ 53:

*Ով տեսնում է, էս է ասում. «Վա՛յ քու դարին, Սայաթ-Նովա,
Համաշա քիզ պիտինք տեսնի, աչկըտ արին, Սայաթ-Նովա,
Ինչո՞վ չելավ, չըռաստ էկար մե լավ յարին, Սայաթ-Նովա,
Ումբըրս էրագի պես գընաց՝ ծառըս չըխերած գիտենաք¹։*

1759 թվականին, երկրորդ անգամ Հերակլ Երկրորդի պալատից Սայաթ-Նովան հեռանալուց հետո էլ երբեք ու երբեք չի երկատվել, քանզի նա զգացել է, որ անազնիվ ու ազահ թավադները երրեւէ չեն ներելու իրեն, ամեն կերպ ձգտելու են հաշվեհարդար տեսնել իր հետ՝ նրանց քննադատելու և ծաղրելու հետևանքում։ Պալատից հեռանալուց հետո Սայաթ-Նովան ժողովրդի դարավոր անբիծ արժանապատվության զգացողությամբ հղիացած ազնվականներին դիմել է հետևյալ խարազանող խոսքով.

*Ձեռը վի կալ, վադ մարթութին չիմ ուզում,
էս աշխարում փարթամութին չիմ ուզում,
Վադ բան ասիլ, յա վադութին չիմ ուզում,
Յիս մարդ մարթ իմ՝ նամարդութին չիմ ուզում,
Յիս ռամիկ իմ, թավադութին չիմ ուզում²։*

Համաշխարհային փիլիսոփայական քնարերգության գլուխգործոցների շարքում իր տեղն ունի Սայաթ-Նովայի «Աշխարըս մե փանջարա է...» տաղը։ Ժողովրդական կենսափիլիսոփայության լեզվով մեծ գուսանը ներկայացրել է կյանքի հարափոփոխ ընթացքը միայն իր արվեստին հասուկ խորաթափանցությամբ ու պատկերավորությամբ։ Յուրովի արտահայտելով իր դժգոհությունը ժամանակի դաժան օրենքներից ու մարդկային անհավասար փոխհարաբերություններից՝ երգի մեծագույն վարպետը ձգացել է.

*Աշխարըս մե փանջարա է,- թաղերումեն բեզարիլ իմ,
Մըտիկ տըվողըն կու խուցվի,- դաղերումեն բեզարիլ իմ,
էրեզ լավ էր, կանց վուր էսօր,- վաղերումեն բեզարիլ իմ,
Մարթ համաշա մեկ չի՛ ըլի,- խաղերումեն բեզարիլ իմ³։*

Թաղերից, դաղերից, վաղերից, խաղերից բեզարելու գաղափարը բանաստեղծական արտահայտամիջոցներ են, ու դրանցով մեծ երգիչը քննադատել է դարաշրջանի անօրինությունները, որոնց հետ երբեք չի հաշտվել։

¹ Նույն տեղում, էջ 75:

² Մ.Աբեղյան, Երկեր, հ.Ղ., Երեւան, 1970, էջ 128:

³ Նույն տեղում, էջ 70:

Սայաթ-Նովան աշխարհի մի շարք մեծությունների պես ստիպված է եղել ընդգծելու աստվածանվեր իր շնորհքն ու կարողությունը, ապագայի հանդեպ ունեցած իր հավատը: Հերակլ Երկրորդի անարդարացի վերաբերմունքի արդյունքում, երբ Սայաթ-Նովան հեռացվել է արքունիքից, երբեք չի վիստվել, ընդհակառակը, բարձրաձայնել է.

Ամեն մարթ չի կանա խըմի՝ իմ ջուրըն ուրիշ ջրերն է,

Ամեն մարթ չի կանա կարթա՝ իմ գիրըն ուրիշ գրերն է,

Բունիաթըս ավագ չիմանաս, քարափ է, քարուկըրեն է...¹

Հիրավի, Սայաթ-Նովայի երգարվեստի հիմքը և՛ ամուր է, և՛ թևավոր: Այն ճեղքելով դարերի բոլոր արգելքները, ճախրել է՝ ժողովրդի ոգուն ծուլված, որովհետև խոսել է մարդու և մարդկության ցավերի ու հույսերի, սիրո տառապանքի ու քաղցրության մասին, որոնք ուղեկցել և ուղեկցելու են կյանքին: Դրա մեջ է կայանում Սայաթ-Նովայի ստեղծագործության հավերժական գաղտնիքը: Հենց դրա շնորհիվ է նա դարձել հավերժի ճանփորդը:

Гений народного песенного искусства
(К 300-летию со дня рождения Саят-Новы)
Сократ Ханян
Резюме

По решению ЮНЕСКО в 2012 году во всем мире отмечалось 300-летие со дня рождения великого армянского ашуга-поэта Саят-Новы.

Данная статья посвящена философии поэзии бессмертного художника.

Саятнововедение в основном считает Саят-Нову певцом любви. Автор данной статьи конкретными примерами доказывает, что творчество Саят-Новы насыщено философской осмысленностью жизни.

Отсюда и вытекает многогранность его поэзии, где самобытными поэтическими образами воспеты темы божественной любви, трудолюбия, патриотизма, свободолюбия, братство народов и т. д.. Ярким примером этого является и то, что поэт свои песни создал и воспевал на разных: армянском, грузинском, тюркском, иногда и персидском, арабском языках.

¹ Նույն տեղում, էջ 20:

Genius of Folk Song Art
(to the 300 anniversary since the birth of Sayat-Nova)
Sokrat Khanyan
Summary

By UNESCO in 2012, around the world celebrate the 300-th anniversary of the birth of the great Armenian poet-ashug Sayat Nova.

This article is devoted to the philosophy of the immortal poetry of the artist.

Sayatnovevedenie basically considered Sayat Nova as a singer of love.

The author has specific examples proving that creativity of Sayat Nova full of philosophical understanding of life.

This implies the complexity of his poetry, where the distinctive poetic images glorified theme of divine love, hard work, patriotism, freedom, brotherhood of people, etc.

A striking example of this is the fact that poet has created the songs and sang at various Armenian, Georgian, Turkish, and sometimes Persian and Arabic.

ՀԱՅ ԳՐԱՏՊՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՇՈՒՇԻՆ*

Օֆելյա Բաբայան

*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, պրոֆեսոր,
ԱրդՀ*

2012-ին լրանում է հայ գրատպության 500-ամյակը. հայ առաջին տպագրիչ Հակոբ Մեղապարտը հայերեն առաջին գիրքը՝ «Ուրբաթագիրքը», տպագրել է 1512թ. Վենետիկում: Տոնակատարությունը սկսվել է Վենետիկի սուրբ Ղազար կղզուց և կշարունակվի ողջ տարվա ընթացքում: XIX դարի երեսունական թվականներին տպարան է բացվել նաև Շուշի քաղաքում:

Տպագրության գյուտը կապվում է Հովհան Գուտենբերգի հետ, որը 1455թ. գերմանական Մայնց քաղաքում հրատարակել է առաջին գիրքը: Այդ հայտնագործությունը այնուհետև տարածվել է Իտալիայում (1465), Իռլանդիայում (1465), Շվեյցարիայում (1468), Չեխիայում (1468), Ֆրանսիայում (1470), Լեհաստանում (1473), Անգլիայում (1474), Ղանիայում (1482), Շվեդիայում (1483), Պորտուգալիայում (1487) և այլն: Եվրոպական երկրներին ու ժողովուրդներին ավելանում են հայերը: Բայց հայ-